

ЗНАЧАЈНИ КНИЖЕВНИ КУЛТУРНО-ИСТОРИСКИ СПОМЕНИЦИ ОД КРАТОВСКАТА КНИЖЕВНА ШКОЛА (ПАРАЛЕЛНА НА ТРНОВСКАТА) КАКО ГЛАВЕН ВЛОГ ВО ХРИСТИЈАНСКАТА КУЛТУРА

Михајло ГЕОРГИЕВСКИ (Македонија)

Во Средниот век, особено од 14 век па наваму кај јужнословенските народи работат покрај другите и две силни книжевни школи. Тоа са Трновската и Кратовската. Трновската книжевна школа во правата смисла на зборот е книжевна школа, бидејќи во неа се има извршено значајни книжевни, стилски и јазични реформи, а покрај тоа, има и предводник како што е патријархот и книжевникот Евтимие Трновски. За Кратовската книжевна школа не може да се каже во правата смисла на зборот дека е вистинска книжевна школа, иако големите слависти како што се Цонев¹, Мошин², и други ја нарекуваат книжевна школа. Јас лично мислам дека за Кратовската книжевна школа поадекватен термин би бил Кратовски книжевен центар. Иако не е грешка да се нарекува и Кратовска книжевна школа, бидејќи и во неа се отцртани посебни јазични особености како што е употребата само на малиот ер и таму каде што треба голем, според кои Цонев во својата класификација книжевните културно-историски споменици ги нарекува книжевни споменици т. е. ракописи од Злетовско-Кратовската книжевна школа³. И во Кратовската книжевна школа или Кратовски книжевен центар има имиња на книжевници како што се Станислав од 14 век, Димитар Кратовски од 15 век, поп Јован Кратовски од 16 век, јеромонахот Константин од 17 век, Велко Попович од 18 век и други, но сепак тоа се само истакнати книжевни имиња, не се реформатори како што е патријархот Евтимие Трновски.

Во Кратовската книжевна школа или Кратовски книжевен центар како и во Трновската книжевна школа во текот на вековите создадени се значајни книжевни дела што ја обогатиле христијанската книжнина. За да се создаде така богат книжевен центар како што бил Кратовскиот од особено значење е постоењето на економски и политички услови. Познато е дека во Кратовско-злетовскиот крај во текот на првите векови по доаѓањето на Турците, кратовските кнезови си ги зачувале своите стари

права како управители на турските рудници. Од друга страна поради тешките и непреодни места, Турците подоцна се населиле во Кратово. Тоа придонело економската моќ на кратовчани да не биде засегната. Благодарение на тоа, од Кратово и околината излегоа повеќе видни луѓе за кои постојат записи од првите векови на турското владеење во кои се кажува за богати православни христијани од Кратово како дародавци на соседните манастири. Така на пример постои запис од 1489 година во кој се кажува како кратовецот Марин го платил зографисувањето на црквата при манастирот свети Прохор Пчински⁴.

И во почетокот на турското владеење, односно од 15 век па наваму манастирите кадешто се обавувала книжевна дејност биле поткрепувани од придонесите на богатите рударски градови Злетово и Кратово. Постои белешка во ракопис во која се кажува дека кратовци го обновиле Лесновскиот манастир во 1558 година⁵.

Кратовските кнезови и првенци Димитар во 1546 година и кнезот Никола во 1581 година го одржувале и поправале Лесновскиот манастир како неговите згради, така и книгите во него⁶. Постои запис од средината на 16 век т. е. од 1558 година во кој се кажува за богатите браќа од Кратово Георги и Никола што го дарувале богато Лесновскиот манастир⁷.

Благодарение на економската моќ, како и поволната политичка клима во Кратовскиот крај, со својата богата книжевна и верска културно-просветна дејност се истакна Лесновскиот манастир „Св. Архангел Михаил“. Популарноста на манастирот тесно е сврзана со животот и чудата на пустиножителот св. Гаврил Лесновски за којшто се знае дека овде се сподвизнувал и го подигнал манастирот при крајот на 11 или почетокот на 12 век. Околу гробот на св. Гаврил Лесновски почнале да се случуваат чуда, болни оздравувале, слепи прогледувале и др. Тоа придонело мноштво народ да потече кон Лесновскиот манастир. Манастирот особено бил посетуван поради лечење на болни како и од разни богоугодници. Славата на Лесновскиот манастир каде што биле моштите на св. Гаврил се пренела надалеку дури во Влашко, Молдавско, Унгарско и др. од кадешто доаѓале благопоклоници, кнезови, болјари, архипастири, јеромонаси и сите манастирот богато го дарувале. Тоа придонело манастирот економски да зајакне и да стане „Велика лавра Лесновска“, а целата околина како и самиот манастир станале средиште на монаси т. е. подражаватели на св. Гаврил Лесновски⁸. Околу ктиторството на Лесновскиот манастир се зафатил големиот војвода, болјарот на цар Душан, Оливер. Тој манастирот го обновил во 1341 година за што постои и натпис на мермерниот горен праг на манастирот⁹. Тоа е само еден факт што зборува дека за манастирот се зафатиле најугледните и економски најјаките луѓе во тоа време околу неговото изградување и доградување, што му овозможило да прерасне во еден од најголемите христијански верски културно-просветни центри и еден од најголемите монашки републики

на Балканот¹⁰. Лесновскиот манастир претставувал опширна калуѓерска општина со многу калуѓери и прислужници. Околу него се наоѓале 18 помали манастири, келии и испосници во кои живееле и работеле по околу 100 монаси во секое време¹¹.

Калуѓерите освен со богомолство се занимавале и со пишување и препишување на книги. Не само калуѓерите туку и останатите писмени луѓе коишто ја сакале книгата препишувале книги и се занимавале со книжевна дејност. Така од Кратовско-Лесновскиот и Злетовскиот крај, скратено од Лесновската книжевна школа или центар во текот на вековите произлегле повеќе книжевници коишто со своите дела ја збогатија христијанската книжнина.

Како прв книжевник за којшто постојат писмени податоци од 14 век е Станислав. Тој во 1330 година го препишал Прологот. Во него покрај другото се наоѓа и најраниот препис на Пролошкото житие на св. Гаврил Лесновски, а во послесловието каде што зборува за самиот себе за првпат го споменува и Лесновскиот манастир. Дванаесет години подоцна т. е. во 1342 година по порачка на Иван Оливер, Станислав препишал еден mineј, познат во науката како Оливеров mineј, за да служи во Лесновскиот манастир¹². Од 1353 година датира послесловието на Лесновскиот Паренесис. Во него името на Станислав не се споменува, но според јазикот и правописот се претпоставува дека е од Станислав или од некој негов ученик¹³.

Кратовските книжевни препишувачи толку биле прочуени што дури препишувале книги по порачка од видни луѓе. Така постои запис во книга од 1466 година во кој се кажува како охридскиот архиепископ Доротеј му порачал на ѓаконот Димитар од Кратово да препише за охридската црква еден номоканон¹⁴.

Во 16 век со својата книжевна активност се има истакнато поп Јоан од Кратово познат калиграф, орнаментатор и професионален копист којшто формирал дури и калиграфско-уметничка препишувачка школа. Тој уште кога бил млад т. е. во 1526 година препишал една книга за својот татко во Кратово¹⁵. Во 1555 и 1569 год. препишал две евангелија. Во 1562 год. препишал уште едно евангелие од Кратово по порачка на Матеј Граматик за софиската црква "Св. Софија". Во 1567 год. препишал еден служебник за својот брат (веројатно духовен) кир поп Јоан во Софија. Во истата година препишал прекрасно евангелие со богата орнаментика. При крајот на својот живот се преселил во Романија, во Кралево и таму во 1581 година препишал уште едно евангелие¹⁶ и се мисли дека таму и починал.

Друг кратовски книжевник којшто работел во школата на поп Јоан Кратовски е поп Лазар. Тој во 1564 година подготвил препис на еден извонредно значаен зборник со творби посветени на новомаченикот св. Ѓорѓи Кратовски и на св. Никола Софиски, а во 1571 и 1572 год. препишал еден mineј за декември и еден пролог. Во школата на поп Јован Кратовски работел и книжевникот поп Петар. Тој во 1578 год. препишал

едно четвороевангелие во коешто со гордост кажува дека е ученик на поп Јоан Кратовски¹⁷.

Од 17 век познат книжевник од кратовско-лесновскиот книжевен центар е јеромонахот Константин. Тој во 1688 година препишал пророчка книга и оставил свој запис¹⁸.

Од крајот на 17 и почетокот на 18 век со својата книжевна работа се истакнал кратовчанецот Велко Попович. Овој книжевник од Кратовската книжевна школа за време на Австро-турската војна од 1689 година заедно со голем број христијани од Македонија и Косово побегнал во Будим кадешто во 1704 и 1706 година пишува зборници со различна црковно-морализаторска и апокрифна содржина¹⁹.

Освен книжевните дела од познати книжевници од Кратовско-лесновската книжевна школа во науката се познати уште многу дела произлезени од овој книжевен центар од коишто како пример би ги споменале следните: Изборното евангелие (Радомирово) од средината на 13 век²⁰; Изборно евангелие лесновско, од крајот на 13 или почетокот на 14 век²¹; Библија (Лесновска) од средината на 16 век²²; Четвороевангелие (Лесновско) од втората половина на 16 век²³; Матејево евангелие (Лесновско) од втората половина на 16 век²⁴; Кратовско четвороевангелие од средината на 14 век²⁵ и др.

Тоа е сосема мал дел од огромниот број на книжевни културно-историски споменици настанати во Кратовската книжевна школа²⁶, коишто ги зедеме како показател за да ја прикажеме нејзината активност и она што е дадено како значаен прилог во христијанската култура кај јужнословенските народи.

БЕЛЕЖКИ

¹ Цоневъ, Б. Описъ на рѣкописитѣ и старопечатнитѣ книги на народната библиотека въ София. 1910, стр. IX.

² Мошин, Владимир. Словенски ракописи во Македонија, кн. 1, Скопје, 1971, с. 35.

³ Цоневъ, Б. Класификация на българскитѣ книжовни паметници. София, 1905, с. 12.

⁴ Стојановић, Љуб. Стари српски записи и натписи, кн. 1. Београд, 1902, с. 112-113, запис бр. 357.

⁵ Исто, запис бр. 597.

⁶ Трајчевъ, Г. Манастиритѣ въ Македония. София, 1933, с. 96.

⁷ Стојановић, Љуб. Сп. дело, кн. 1, с. 187-188, запис бр. 597.

⁸ Трајчев, Георги. Сп. дело, с. 91-93.

⁹ Ивановъ, Йорданъ. Български старини из Македония. София, 1931, с. 157.

¹⁰ Трајчевъ, Георги. Сп. дело, с. 96.

¹¹ Исто, с. 93.

¹² Ивановъ, Йорданъ. Сп. дело, с. 162.

¹³ Исто, с. 162.

¹⁴ Исто, с. 151.

- ¹⁵ Стојановић, Љуб. Сп. дело, с. 143, запис бр. 455.
- ¹⁶ Ивановъ, Йорданъ. Сп. дело, 152—153.
- ¹⁷ Петканова, Донка. Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992, с. 242.
- ¹⁸ Ивановъ, Йорданъ. Сп. дело, с. 170.
- ¹⁹ Георгиевски, Михајло. Македонското книжевно наследство од 11—18 век. Скопје, 1979, с. 186.
- ²⁰ Мољин, Vladimir. Cirilski rukopisi Jugoslovenske akademije. I dio, Zagreb, 1955, op. br. 64, str. 121.
- ²¹ Исто, оп. бр. 65, 122—123.
- ²² Исто, оп. бр. 61, 117—118.
- ²³ Исто, оп. бр. 81, 137—138.
- ²⁴ Исто, оп. бр. 82, 138—139.
- ²⁵ Мошин, Владимир. Словенски ракописи во Македонија, кн. 1. Скопје, 1971, 35—36.
- ²⁶ Поопширен преглед види во книгата на авторот на овој текст под наслов Македонското книжевно наследство од 11—18 век. Скопје, 1979, 1—241.